

هویت معنوی از منظر صحیفه سجادیه

(با تاکید بر کاربرست آن در هویت‌یابی دوره نوجوانی)

زینب صبوری

www.ketab.ir

سرشناسه صبورى، زينب، ۱۳۷۴

عنوان قراردادى صحيفه سجاديّه. فارسى. برگزيده. شرح

عنوان و نام پديدآور هويت معنوى از منظر صحيفه سجاديّه (با تاكيد بر كاربست آن در هويت يابى دوره

نوجوانى) / نويسنده زينب صبورى

مشخصات نشر اسفهان، كاشف علم، ۱۴۰۰

مشخصات ظاهرى ۱۳۶

شابك ۹۷۸-۶۲۲-۷۶۹۰۰۰۳-۳

وضعيت فهرست نويسى فيفا

يادداشت: كتابنامه: ص. ۱۳۱-۱۳۶؛ همچنين به صورت زيرنويس...

موضوع على بن حسين (ع)، امام چهارم، ۳۸ - ۹۴ ق. صحيفه سجاديّه -- هويت (روانشناسى)

موضوع Ali ibn Hosayn, Imam IV . Sahifeh Sajjadih -- Identity (Psychology)

موضوع على بن حسين (ع)، امام چهارم، ۳۸ - ۹۴ ق. صحيفه سجاديّه -- نقد و تفسير

موضوع Ali ibn Hosayn, Imam IV. Sahifeh Sajjadih-- Criticism and interpretation

موضوع هويت (روانشناسى) در نوجوانان -- جنبه هاى مذهبى -- اسلام

موضوع Identity (Psychology) in adolescence -- Religious aspects -- Islam

موضوع على بن حسين (ع)، امام چهارم، ۳۸ - ۹۴ ق. صحيفه سجاديّه. برگزيده. شرح

رده بندي كنگره BP۲۶۷/۱

رده بندي ديوبى ۲۹۷/۷۷۲

شماره كتابشناسى ملي ۷۶۰۰۷۲۳

هويت معنوى از منظر صحيفه سجاديّه

زينب صبورى

نشر كاشف علم

ويراستار: فاطمه طاهريان

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول ۱۴۰۰

شابك: ۹۷۸-۶۲۲-۷۶۹۰۰۰۳-۳

مرکز پخش: ۰۹۱۳۷۷۲۳۲۵۸

www. kashefelm. ir

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۵	فصل اول: هویت
۱۷	مفهوم هویت
۲۱	نظریه ویژگی‌های هویت
۲۲	رشد و تحول هویت
۲۳	گام اصلی در رشد هویت
۲۵	عوامل موثر بر شکل‌گیری هویت
۳۰	رویکردهای موجود در بحث هویت
۳۰	رویکرد ساختارنگر به هویت
۳۳	رویکرد فرآیندنگر به هویت
۳۵	رویکرد محتوانگر به هویت
۳۶	نظریه هویت اجتماعی
۳۹	ابعاد سه‌گانه‌ی هویت چیک و همکاران
۴۱	رویکرد اریکسون
۴۵	رویکرد مارسیا
۴۶	انواع وضعیت‌های هویتی

۴۹	فصل دوم: هویت معنوی
۵۳	معنویت
۵۶	تبیین هویت معنوی
۵۸	هویت معنوی، فردی یا اجتماعی
۵۹	ابعاد هویت معنوی
۶۰	پیامدهای هویت معنوی
۶۰	هویت و معنویت
۶۲	رویکرد سنتی به هویت معنوی
۶۳	مدل کیسلینگ و همکاران
۶۵	مدل یل و اسمیت
۶۷	مدل ساختاری معنویت و هویت معنوی
۷۰	رویکرد فرا شخصی به هویت معنوی
۷۱	مدل توسعه‌ی خود
۷۳	مدل تعالی خود
۷۴	هویت معنوی: رویکرد فردی و بافتی
۷۷	فصل سوم: مفهوم هویت معنوی از صحیفه سجادیه
۷۹	دعاهای صحیفه سجادیه (دعای اول)
۱۰۲	مبانی تربیتی در صحیفه سجادیه
۱۰۹	فصل چهارم: کاربرست هویت معنوی
۱۰۹	برای هویت یابی نوجوانان
۱۱۱	هویت در نوجوانان و هویت معنوی
۱۱۶	ایمان و آگاهی به فطرت انسانی
۱۱۷	هویت یابی با استفاده از خرمندی
۱۱۸	عمل به تکالیف و وظایف بندگی
۱۱۹	توکل به خدا در تمام شرایط زندگی آسان شدن دشواری‌ها بدست خدا

مقدمه

هویت هر پدیده ای، بیانگر هیات و ماهیت وجودی ذات آن پدیده است و واژه هویت در یک معنا به ویژگی یکتایی و فردیت هر فرد و در معنایی دیگر به ویژگی همسانی که در آن اشخاص می‌توانند به یکدیگر پیوسته باشند، دلالت دارد.

احساس هویت انسان دارای دو رکن حس تعلق و مجزا بودن است، این که ما درباره خودمان چگونه می‌اندیشیم نه تنها بر انتخاب‌ها و رفتارهای ما اثر دارد، بلکه به عنوان نقطه مرجعی در خدمت درک ما از دیگران و تعامل ما با آن‌ها است. از جمله عوامل موثر بر شکل‌گیری هویت می‌توان به برداشت فرد از خصوصیات شخصیتی خویش، عوامل شناختی، فردی و خانوادگی، نظام آموزشی، اجتماعی فرهنگی اشاره نمود. انسان موجودی دارای استعدادهای بسیار و قابلیت‌های بی‌شمار است و اولین گام در جهت تحقق هر کمال و سعادت، شناخت استعدادهای درونی و رسیدن به خودآگاهی است. برای خود بهسازی که به معنی توسعه آگاهانه مهارت‌ها، خودآغازی، هدایت و کنترل رهبری برای مدتی طولانی است می‌توان از فرآیندهای خودآگاهی، خودکارآمدی، سوگیری خدمت به خود، مقایسه اجتماعی و تلاش برای شناختن خود، خودنمایان‌سازی و خودتنظیمی، احساس تعهد و ارزشمندی، بهره‌گیری از عوامل موقعیتی و پرورش بعد دینی و معنویت بهره گرفت.^۱

معنویت^۲ در دوران معاصر هم در میان توده مردم و هم در میان اندیشمندان بسیار مورد توجه واقع شده و به مفهومی کارآمد مبدل گشته است. معنویت مفهومی مستقل و جدا از مفهوم دین، عرفان، اخلاق و مفاهیمی از این دست است؛ هرچند به لحاظ مصداقی و تحقق خارجی با آنها ارتباط وثیقی دارد (حمیدی، ۱۳۹۶). معنویت واژه‌ای رازگونه و دارای برداشت‌های متفاوت در جوامع گوناگون است، که

۱- یوسفی، فرزانه و نوشیروان خضری مقدم، (۱۳۹۵)، هویت فردی و اجتماعی و عوامل موثر در بهسازی خود، اولین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی و مطالعات اجتماعی ایران، قم، دبیرخانه دائمی کنفرانس.

2- Spirituality

در تعریف لغوی معنویت، می‌توان چنین گفت که واژه معنویت (spiritual) از ریشه یونانی (spiratu) به معنی نفس گرفته شده است، و در فرهنگ آکسفورد به معنی حیات بخشی است؛ و می‌توان گفت که با این باور که خداوند روح خودش (روح حیات) را در بشر دمیده، سازگار است. بنابراین روح یک نیروی اتحاد بخش انسان است که در تمام انسان‌ها مشترک است و حالت‌هایی مانند درک ابدیت، احساس آرامش، سرور، رشد، آگاهی، رهایی، از ترس و مرگ، احساس یقین، احساس یکی شدن با دیگران و هزاران نوع احساس دیگر را می‌توان بخشی از آثار بعد معنوی در انسان فرض کرد. اما با اینکه معنویت اسرار آمیز است، با آنچه که پویا و حیات بخش است در ارتباط است. بنابراین مرکز و قلب معنویت یک حالت اسرار آمیز و پویایی دارد که می‌توان گفت دارای یک بعد غیر مادی و ماورایی است و در پی یک معنا و وجود مافوق تجربه است.^۱

با وجود این که رابطه بین فرد و معنویت مدتهاست که در نظام دینی و معنوی شناخته شده و استقرار یافته است، اقبال جدی علمی به معنویت و رابطه آن با هویت در ۲۰ سال گذشته شروع به رشد کرده است. در حالی که مطالعات موجود نشان می‌دهد که معنویت برای توسعه هویت مهم و موثر است، موارد چایی آن به دلیل مشکلات ناشی از مفهوم سازی و سطحش معنویت قدری محدود است. اگر بخواهیم در محدوده روانشناسی به جستجوی نظریاتی که به رابطه بین هویت و معنوی اشاره کردند بپردازیم، می‌توان به کارهای ویلیام جیمز^۲ و همچنین اریکسون^۳، گوردن آلپورت^۴، آبراهام مازلو^۵، کارل راجرز^۶ اشاره کرد. علاقه به معنویت و رابطه آن با هویت طبق تئوری‌های اریک اریکسون و مارسیا^۷ در سال‌های اخیر رو به افزایش بوده^۸.

جیمز (۱۹۰۲) مفهوم سازی اولیه را ایجاد کرد و خاطر نشان کرد که مطالعه هویت فردی شامل توجه

۱- سلحشوری، احمد، (۱۳۹۰)، حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی، فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، شماره ۲ دوره ۲، صفحات ۴۱-۵۰.

2- William James

3- Ericsson

4- Gordon Allport

5- Maslow

6- Rogers

7- Marcia

8- MacDonald, D. A. (2009). Identity and spirituality: Conventional and transpersonal perspective. International Journal of Transpersonal Studies, 28,86-106.

به دو جنبه است: من [I، به عنوان موضوع] و من [self، به عنوان شیء]. یک من کارکرد آگاهانه فرد است و به صورت عینی ایجاد می شود، دیدگاه های مختلف فرد را پیوند می دهد و باعث احساس استمرار فرد در طول زمان می شود (شامل خانه، وسایل، خانواده) و من اجتماعی (چگونه کسی توسط دیگران دیده می شود و به آنها پاسخ می دهد) و من معنوی که زندگی درونی یک فرد را توصیف می کند.

از این من روحانی به عنوان حقیقی، صمیمی، نهایی، من دائمی که من به دنبال آن هستم یاد می شود. این بالاترین سطح خود سازمان دهنده است؛ پیشرفته تر از من اجتماعی و من مادی^۱. بنابراین اگرچه معنویت و هویت در پیشینه روانشناسی به هم ربط داده شده اند، پژوهش علمی درباره رابطه آنها با یکدیگر به تازگی فزونی یافته است. در عصر کنونی بیشتر اوقات پژوهشگران حوزه هویت با این پیش فرض که معنویت خود را می سازد و پیامدهای پایداری را در ارتباط با سایر اجزا هویت شکل می دهد، هویت معنوی را به عنوان یکی از مهمترین اجزاء هویت فردی شخص حساب می آورند^۲.

معنویت به عنوان جزئی از هویت بر خلاف سایر ابعاد ثابت در ساختار هویت، مثل نژاد و جنسیت و ابعادی که که نقش های متفاوتی مثل موقعیت های خانوادگی (مادر، برادر...) را شامل می شوند. به طور عمده طبیعت ویژه و مخصوص خود فرد است و امری بینشی و بصیرتی است^۳. در رابطه با کارکرد یا پیامد هویت معنوی چنانچه مک دونالد (۲۰۱۱) بیان می کند، می توان به نقش آن در بهزیستی و سازگاری اشاره کرد در واقع می توان هویت معنوی را به عنوان یک عامل حمایتی فردی در نظر گرفت که به سازگاری افراد با موقعیت های مخاطره آمیز و تاب آوری آنان کمک می کند^۴.

هویت معنوی به عنوان تعریف و شناسایی خود بر اساس معنویت و تجارب معنوی از جمله سازه هایی است که در سالهای اخیر توجه محققان را به خود جلب نموده است. ماهیت پدیدارشناسی معنویت و دشواری اندازه گیری آن از جمله عواملی بوده اند که سبب شده است بررسی علمی هویت معنوی تنها از چند دهه گذشته از سر گرفته شود؛ هویت معنوی به عنوان تعریف و شناسایی خود بر اساس معنویت و

1- Klenke, k. (2007). Authentic Leadership: A Self, Leader, and Spiritual Identity.

۲- لاری، نرجس، (۱۳۹۲)، نگاهی به «هویت معنوی» از دیدگاه روانشناسان غربی: آیا می توان آن را ترویج داد؟، ترویج علم، ۴، ۴۸-۳۷.

۳- لاری، نرجس، (۱۳۹۲)، نگاهی به «هویت معنوی» از دیدگاه روانشناسان غربی: آیا می توان آن را ترویج داد؟، ترویج علم، ۴، ۴۸-۳۷.

۴- جوکار، بهرام؛ رستمی، راحله (۱۳۹۳). رابطه بین جهت گیری های ارتباطی خانواده و احساس تنهایی، بررسی نقش واسطه ای هویت معنوی، مشاوره کاربردی، ۸، ص ۱۸-۹.

تجارب معنوی مک دونالد (۲۰۱۱) از جمله مفاهیمی است که در سالهای اخیر توجه روز افزون محققان را به خود جلب کرده است.^۱

مذهب می‌تواند به عنوان تسهیل ظهور معنویت، و یا یک عامل چشمگیر برای اجتماعی شدن در امور معنوی به نظر برسد. (به طور مثال می‌تواند به مردم، زبان، مفاهیم و شیوه‌هایی برای کمک به فهم و رشد معنویت ارائه دهد).^۲ از این رو به نظر میرسد منابع دینی می‌توانند منابع مناسبی برای جستجو و مطالعه پیرامون ابعاد معنویت باشند.

همانگونه که امام معصوم قرآن ناطق است، سخنان آنان ترجمان قرآن است. و در میان آن‌ها صحیفه سجادیه حضرت سید الساجدین علیه السلام از لطافت خاصی برخوردار است.

صحیفه سجادیه را در عرف اهل معرفت زیور آل محمد (ص) مینامند و این کتاب مقدس که پس از قرآن کریم و نهج‌البلاغه، شریفترین و سودمندترین کتابها در مذهب اسلام است، در میان انبوه دعاها، رایج در مکتب تشیع، از همه تابناکتر است. صحیفه سجادیه، ارجمندترین کتاب نیایش و پرستش است و هیچ اثری که تمام آن به زبان نیایش و دعا باشد، همپایه و همسنگ آن نیست. سخن بر سر ارجمندترین کتابی است که تمام آن به زبان نیایش است. چنین کتابی، صحیفه سجادیه است که نظیر و رقیبی برای آن وجود ندارد.^۳

علاوه بر موارد یاد شده ملاحظه شرایط زمانی و مکانی حیات حضرت امام سجاد علیه السلام و دنیاگرایی حاکم بر آن دوران در کنار خفقانی که حاکمیت اموی بر مردم مستولی ساخته بود سبب شد تا این ابزار تربیتی به بهترین نحو ممکن از طرف امام علیه السلام جهت انجام وظیفه هدایتگری امام معصوم در هر زمان بکار گرفته شود و ابعاد مختلف تربیت اسلامی را به زبان دعا که حساسیت بسیار اندکی را بر می‌انگیخت به مخاطبان عصر خود و آیندگان منتقل نماید.^۴

تنها راهی که پیش روی امام باز بود، دعا و نیایش و سخن گفتن با خدا بود و ایشان از همین راه به

۱- لاری، ترجس، (۱۳۹۲)، نگاهی به «هویت معنوی» از دیدگاه روانشناسان غربی: آیا می‌توان آن را ترویج داد؟، ترویج علم، ۴، ۳۷-۴۸.

2- MacDonald, D. A. (2009). Identity and spirituality: Conventional and transpersonal perspective. International Journal of Transpersonal Studies, 28,86-106.

۳- کریم زاده، مصطفی، (۱۳۹۳)، بررسی آموزه‌های اقتصادی صحیفه سجادیه، هشتمین همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی، اخلاق در اقتصاد اسلامی و اقتصاد ایران.

۴- سلمانپور، محمد جواد، (۱۳۸۴)، فرهنگ سازی امام سجاد (ع) با زبان دعا، اندیشه دینی، ۱۷.

بازسازی جامعه پرداخت و معارف عالی دین را در قالب دعا منتشر ساخت و دلها و ذهن های تشنه را از آبخور وحی سیراب نمود و صحیفه سجادیه نه یک کتاب دعا بلکه دانشگاه عمیق و روحانی و فراگیری شد که مرزهای اختناق و تعصب و کفر و الحاد و زور و تزویر را در نوردید و خورشید و ش بر آسمان فرهنگ و دانش برآمد و جامعه مرده را نور و گرمای معنویت و دیانت بخشید و یخ های جمود و تعصب را ذوب کرد و زمینه بازگشت مردم را فراهم ساخت؛ همانطور که در انتهای حدیث امام صادق (ع) یاد شد که مردم کم کم روشن شدند و بازگشتند و تعداد انسان های فهمیده و روشن بین فزونی گرفت. مرحوم محمد جواد مغنیه در این باره می نویسد: «صحیفه سجادیه تنها یک کتاب دعا نیست بلکه مدرسه ای است که درس توحید و عقیده و صبر و فداکاری و گذشت و مهربانی می دهد و آدمی را در برابر بدی و تباهی به هر شکل و رنگی که باشد به انقلاب وامی دارد»^۱.

در کشور ما تحقیقاتی کمی پیرامون هویت معنوی صورت گرفته که از جمله آنها می توان به این موارد اشاره کرد: لاری (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «نگاهی به هویت معنوی از دیدگاه روانشناسان غربی: آیا می توان آن را ترویج داد؟» به ضرورت پرداختن به هویت معنوی، علل پیچیدگی تبیین آن، تعاریف، ارتباط معنویت با دین، بررسی فردی یا اجتماعی بودن هویت معنوی، عوامل موثر و در نهایت به هم بسته های هویت معنوی از دیدگاه روانشناسان غربی پرداخته است. در پژوهشی دیگر آذری و عبداللهی (۱۳۹۶) به پژوهشی با عنوان «نقش کارکردهای رسانه های اجتماعی در تقویت هویت معنوی» دست زدند. جوکار و رستمی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «رابطه بین جهت گیری های ارتباطی خانواده و احساس تنهایی بررسی نقش واسطه ای هویت معنوی» به بررسی ۴۰۰ نفر (۲۶۸ دختر و ۱۳۲ پسر) پرداختند. در نتیجه این پژوهش مشخص شد که گفت و شنود به واسطه افزایش ابعاد هویت معنوی موجب کاهش سه نوع احساس تنهایی رمانتیک، خانوادگی و اجتماعی در فرد می شود.

از تحقیقاتی که در سطح بین المللی در این رابطه انجام گرفته است می توان به «لی و برمان»^۲ (۲۰۱۹) اشاره کرد که در پژوهشی با عنوان «معنویت و تنظیم: نقش هویت» ۱۱۰۱ نفر از دانشجویان آمریکایی را مورد بررسی قرار دادند. در تحقیقی با عنوان «ایمان در غیب: تقاطع هویت و معنویت در بین مردان

۱- حبیبی، علی اصغر (۱۳۹۴). بینامتنی قرآنی در صحیفه سجادیه، همایش ملی بینامتنی، قم.

آفریقایی آمریکایی در کالج» دنسی (۲۰۱۰) ۲۴ نفر از دانشجویان آفریقایی آمریکایی را مورد مطالعه قرار داد.

با توجه به جامعیت صحیفه سجادیه به عنوان آموزه‌های حضرت زین العابدین برای مردم زمان ایشان و بعد از آن، و با توجه به اینکه هویت معنوی در طول زمان و به مرور شکل می‌گیرد، و عوامل گوناگونی در شکل‌گیری آن دخیل هستند، مسئله‌ای که ذهن پژوهشگر را به خود مشغول ساخته عوامل موثر بر شکل‌گیری هویت معنوی از منظر صحیفه سجادیه می‌باشد.

www.ketab.ir